

Радмило Н. МАРОЈЕВИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 24. 9. 2025.
Прихваћен: 15. 6. 2026.

НА МАРГИНАМА ПРВИХ СВЕЗАКА РЈЕЧНИКА ЈАЗУ (Ђуро Даничић као лексикограф)

У овом раду, као прилог теми из његовог поднасловa, разматра се: 1) Даничићева интерпретација изведених антропонимских категорија, прије свега питање како српски филолог разграничава презимена и категорије од којих су она формирана; 2) Даничићева интерпретација словенске категорије глаголског вида са аспекта издвајања архаичних имперфективних глагола у перфективном значењу; 3) учење о тауовокалским и хетеро-вокалским дифтонзима са аспекта фонетике и фонологије; 4) учење о врстама ријечи, парадигмама и фразеолошким жанровима. Све то – на одабраним примјерима из првог тома Рјечника хрватскога или српскога језика Ђура Даничића и првог дијела првог свеска другог тома, који је Даничић успио да обради, и све то – ретроспективно.

Кључне ријечи: имперфективни глаголи у перфективном значењу, антропонимске категорије, фонетски дифтонзи, фразеолошки жанрови.

0. ПОЛАЗИШТЕ. – Лексикографски поступак Ђура (а не: Ђуре) Даничића у *Рјечнику* ЈАЗУ заслужује да буде освјетљен не само посебно него управо са аспекта маргина – драгоцјених појединости које су одредиле правац лексикографске интерпретације у наредних стотину (па добрим дијелом и потоњих четрдесет пет) година. Методолошки приступ у раду је проблемски а ретроспективан. У центру пажње је пети свезак који осликава завршну фазу Даничићева рада на *Рјечнику*; у наставку се централна проблематика проширује примјерима из претходних свезака.

Као изворе доносимо библиографију првих четири-пет свезака лексикографског вишетомика у којима се Ђ. Даничић наводи као обрађивач (иницијал имена разријешао је српски филолог, дефинитивно, у првом тому *Рада* ЈАЗУ: **Gjuro**, раније у преписци: *Ђуро*, укључујући и генитив: *Ђура*, о чему је на скупу реферисао Виктор Савић. Своје име је Даничић мијењао, дакле,

* radmilo@mail.ru; ORCID: 0009-0002-4828-4375

по Вуковом моделу – ген. *Ђура*, посесив *Ђуров* (стари словенски граматичари су и посесив укључивали у парадигму мјесто генитива).

1. СВЕЗАК 5. – Од 240 страна, колико први свезак другог дијела има, Ђ. Даничић је обрадио непуних 56. Послије четрнаест редака десног ступца П. Будмани као трећи обрађивач овога свеска одштампао је: Ђ. Daničić 13 нов. 1882. (Рјечник ЈАЗУ 1884 II/1 [даље: II/1]: 56). С обзиром на то да се датум смрти српског филолога наводи двојачко (4/16. новембар, што одговара стварној разлици између старог и новог календара у XIX вијеку, и 4/17. новембар, што је адекватно само у том смислу кад треба или је требало обиљежавати тај дан у XX и XXI вијеку), јасно је да је датум у Рјечнику по новом календару и да он указује кад је окончан Ђуров (не Ђурин) лексикографски рад, а не кад је преминуо.

Ми ћемо наведеним фрагментом као основним илустровати насловни предмет овога рада, а допунићемо га, потпуније представе ради, неким примјерима из свезака првога дијела.

1.1. Даничић примјером из Његошевог *Шћепана Малог*: и повуче четрест топова [ШМ 3975] не илуструје одговарајући облик ријечи, али наводи акценатске варијанте према Вуковом Рјечнику: *čètfèst i četèrest* (II/1: 7). Даничић слоготворно *р* испред вокала обиљежава (једном тачком као) надредним знаком само ако није под акцентом, али га обиљежава друкчије него други, који пишу двије тачке; не пише дебело јер као Вук јер је то слово имала само Вукова ћирилица, али не и латиница (касније је дебело јер у ћириличким издањима замјењивано танким јером). Кад је на слоготворном *р* акценат, довољан је тај прозодијски знак, што смо и ми прихватили у наведеном стиху *Шћепана Малог*. Даничић је знао да се слоготворно *р* писало и секвенцом **ер** па за такве примјере каже: „*oni pišu e pred r i onda kad je samo r vokal, te bi se moglo čitati i četrest*” (II/1: 7). Филолог се држао Вукове норме не признајући губљење слоговности *р* испред вокала, што је данас врло распрострањено, па је зато потребно истицати примјере кад се чува слоговност а не обрнуто.

1.2. Занимљиво је како српски (православни) филолог у словеначкој (католичкој) средини у којој се увелико одомаћило хрватско име тумачи Велику четрдесетницу као пост, и православни и католички. Навешћемо лексикографски опис једног од синонима, у одредници посвећеној придјеву *četrdesetnī* у супстантивној служби: „*četrdesetni post, časni post, uskršni post, quadragesima*” (II/1: 8). – У доба Свѣтѡга Сѣвѣ Српскога то је био први од два велика или часна поста, поста пред Васкрс; касније су два поста спојена, али на различит начин – православни су часним постовима просто припојили Лазареву суботу и Цвијети, католици су пак први пост скратили на рачун додата та два дана. У календару Српске православне цркве Васкршњи пост се и данас именује двочлано, као Велика четрдесница и Страсна седмица.

У претходном свеску Рјечника Даничић је навео изразе *часни пост* и *часни пости* [види т. 2.4], али је избјегао и да их прокоментарише.

1.3. Ђуро Даничић је прегледно разврставао значења и функције упитно-односких замјеница које му је запало да обрађује, па тако и „*člī, pron.*

poss.” – Нас овдје занима посљедње значење које наш филолог издваја: „*f) kad stoji relativno, kao pod c., može imati za sobom по (okrњено оно), као i druge relativne riječi*” (II/1: 24). Иста формулација стоји и на крају рјечничког чланка „*čigov*” (II/1: 23). Лексикограф је непрецизан јер је требало ставити прозодијске знаке како бисмо знали да ли је мислио на показну (*òñò*) или на личну замјеницу (*òно*); овдје је свакако показна. Филолог ништа не каже да ли прво *о* може бити само дјелимично „окрњено” изгубивши слоговност али не и вокалност – није он препознавао хетеровокалске дифтонге. У илустративним примјерима компоненте пише растављено и не ставља апостроф на мјесту гдје је прво *о* „окрњено”.

Што се тиче природе „окрњене” замјенице, то истичемо зато што у контакт с везником *а* може доћи и лична замјеница (*òно*). Тај диверб Даничић је обрадио у првом свеску *Рјечника*, али ни тамо није ставио акценат, и тамо је био непрецизан; тамо је, међутим, стављао апостроф испред „окрњеног” ’по [види т. 5.1].

1.4. Не знамо да ли је Даничић познавао дифтоншки степен сажимања двају истих вокала, али га у сваком случају није признавао. То се види у бројним одредницама, и у бројним категоријама, на примјер у категорији изведеница са суфиксом *-ица*, у рјечничком чланку „*čínîca, f. dem. činija. -î- je sažeto -îji-, mjesto čega neki pišu -îj- i neše vrijeme, između rječnika samo u Vukovu (činijca)*” (II/1: 28). Аналоган је опис и у рјечничком чланку „*čivîca*” (II/1: 50), али је тамо једини извор Вуков *Рјечник* (значи, Вук је „*ñeki*”); поред тога, сад Даничић Вукову графему доноси с унутрашњим знацима навода (*čivijca*), чиме је можда хтио да коригује свој претходни текстолошки поступак. Стварно, у оваквим примјерима дифтоншки степен сажимања вокала не прелази у вокалски, а фонолошки тачан запис био би <чинијица> и <чивијица>.

Овдје бисмо парафразирали Бошковићеву максиму, коју не треба скраћивати: *Нико није ћарио ко је Вука исправљао...*, него обавезно додати и оно: *...аутентичности грађе што се тиче*. Фонологија у Вуково вријеме као наука није била конституисана, а ни учење о фонетским дифтонзима није било засновано, али је Вук графемом *ј* означио неслоговно *и* које се чује у облицима овога типа, а Даничић га не означава...

1.5. Даничић је отпочео неадекватну интерпретацију имперфективних глагола у перфективном значењу, у одредници „*Čínîti, čîñêm i čîñâm, impf. incipere, počinjati*” (II/1: 37), коју илуструје и с двије потврде из дјелâ Стефана Митрова Љубише, и стихом из *Горског вијенца*. Проблем је у томе што је у глаголима овога типа било потребно разлучити хомографе (не и хомофоне) – глагол несвршеног вида *чîñjати* ’почињати’: глагол свршеног вида *чîñjати* (или *чîñjати*) ’почети’.

Ми смо стиху *Горског вијенца* у коме је овај други глагол посвједочен, и стиху који му претходи, посветили једну студију случаја у зборнику са скупа који је био посвећен Љубишином јубилеју (Маројевић 2024). Издвојићемо из те студије основне постулате.

Изразом из 2407. стиха *Горског вијенца* отпочиње заклетва сердара Вукоте. Уз тај стих везује се само наредни образујући први синтактички период реплике. Навешћемо их у формату критичког издања:

У памет се [ўпамётсе] добро Црногорци
(а ко чиња [чйња̃] бити ће најбољи [н̃ајбољ̃й])!
[ГВ 2407–2408].

У критичком издању (Маројевић 2005: 189–190) наведене стихове прате сљедеће текстолошке напомене:

- 2407 *ў памёт се* [ўзмите] – фраз. у зн. 'памет у главу', тј. пазите шта радите
2408 *чйња̃* – радни гл. прид. 'почео' (алт.: 3.л. јд. презента 'почне') гл. свр.в. *чйња̃ти* 'почети' <...>

Стефан Митров Љубиша не коментарише први стих клетве сердара Вукоте, односно фразеологизам **У памет се** у првом његовом полустиху, али зато уз глаголски облик **џиња** у првом полустиху наредног, 2408. стиха (код њега је то, због грешака у нумерацији, 2410. стих) везује сљедећи коментар: Роџне. У најчешћу *сrпogorskome џињати* стоји свакад мјесто *поџети*. (Љубиша 2023 (1868): 332 (122), нап. 1). Мада га у свом издању *Горског вијенца* не коментарише, Љубиша (у приповијести *Шћепан Мали*) сам употребљава идиом у *памет се*. А није га коментарисао јер је сматрао да је то уобичајен и сасвим разумљив израз.

Да је било среће, као што није, па да су каснији коментатори прихватили изричито а тачно тумачење Стефана Митрова Љубише по коме је глаголски облик у 2408. стиху свршеног вида, онда би остало нама да расправимо само питање у ком је облику употребијен глагол свршеног вида у том стиху. На основу паралела из заклетве сердара Вукоте (*а кџ љзџ/кџ љзџао 'ко /буде/ издао'*), ми смо дали предност тумачењу по коме је то футур II с елидираним помоћним глаголом *а кџ чйња̃* 'ко /буде/ почео' с финалном прогресивном контракцијом *чйњао > чйња̃* (док тумачење по коме је то 3.л. јд. презента у значењу 'почне' дајемо као алтернативно). Али није било среће.

Збирну историју питања и овога пута је покушао да изведе Михаило Стевановић: Већина коментатора пропустила је да одреди значење глагола *чињати* у стиху: / а ко чиња бити ће најбољи (2408). / Први коментатор Горског вијенца, С. М. Љубиша дао је то значење, али је при том учинио једну грешку [вар. учинио грешку] мењањем глаголског вида рекавши *ко почне* место – *ко почиње*. / Ни састављачи [вар. А састављачи] Речника уз целокупна дела П. П. Његоша (Стевановић и Бошковић) овај глагол нису унели у тај речник, па је реч остала непозната читаоцу. Од коментатора – Ђ. Радовић се довија и даје јој значење *ударити* („Ко удара [удари – Р. М.] на Турке, тај ће бити најбољи”). А једини је Антун Барац, после С. М. Љубише, рекао да – *ко чиња* значи: „тко учини, тко започне (тј. борбу са Турцима)”, учинивши и он при томе, као и Љубиша, грешку замењујући несвршени глагол свршеним. Вук Караџић, међутим, у Рјечнику није учинио такву грешку [вар. ту грешку

није учинио] већ је за глагол *чињати*, уз ознаку да се употребљава у Црној Гори рекао да значи *почињати*. У Рјечнику Југославенске академије знаности и умјетности Даничић наводи и примере из писаца ван Црне Горе, из Б. Кашића и М. А. Рељковића, као што је навео и баш овај пример из Горског вијенца и два примера из Ст. М. Љубише, од којих други – одвећ скраћен. А тај је пример дат у потпуној реченици у Рјечнику Матице хрватске (и Матице српске) и гласи: *Кад чиња да оре, ноге му тону у бразду*, из којег се види да Љубиша практично, у примени [доп. овде] није погрешно у виду тога глагола. (Стевановић 1976: 124; варијанте и допуну наводимо и цит. по: Стевановић 1990: 190–191]. – Ми смо овај Стевановићев трактат кратко прокоментарисали: Није ни у реченици коју је Стевановић цитирао Стефан Митров Љубиша ништа друкчије написао него у коментару *Горског вијенца*: Кад човјек почне да оре или крене да оре... (а не: кад почиње да оре, кад се спрема да оре...).

Коментатори *Горског вијенца* већином полазе, у семантизацији, од значења свршеног вида, мада изричито не кажу ког је вида и у ком је облику лексема *чиња* (шта је мислио Божидар Ковачевић не знамо – он стих није коментарисао).

Стевановићеву позицију у овом питању заузимала су само три коментатора – они разматрани глаголски облик семантизују глаголом несвршеног вида. Једно је Милан Решетар, који је ставио и прозодијске знаке. Он је први полустиха 2408. стиха посматрао као елиптичну реченицу у којој треба васпоставити објекат, што он и чини: 2408. *ко чиња бој с Турцима*. (Решетар 1890: 209). Из Рјечника на крају књиге сазнајемо да је и Решетар полазио од глагола несвршеног вида: **чињати**, **чиња̋м** почимати (Решетар 1890: 209 (у каснијим издањима: *почињати*)). – Друго је Трифун Ђукић, који стих не коментарише, али глагол у Речнику објашњава не стављајући акценат: **чиња-ти**, *почињати* (Ђукић 1941: 189). – Треће је Димитрије Калезић, који такође није акцентовао разматране облике: 2408 **чиња** *чињати* – (за) *почињати неки посао*; *клетву* (Миловановић/Калезић 1994 (издање није пагинирано)). – Није сердар Вукота за себе рекао да ће бити најбољи кад почиње или започиње клетву, него за онога ко почне (истрагу потурица) или, да се послужимо формулацијом Милана Решетара (али у форми свршеног вида), ко почне (бој с Турцима).

Перфективни глаголи с имперфективним ликом у Његошевом пјесничком језику први пут су систематски описани у реферату поднесеном на Научном скупу слависта у Укове дане (Маројевић 2008); анализа је потом проширена грађом из *Шћепана Малог* у студији објављеној у Косовској Митровици (Маројевић 2020). Стевановић није знао за ове глаголе као категорију. Зато је, са својим сарадницима, и правео катастрофалне грешке: глагол свршеног вида *виђати* 'видјети' наводи се у одредници **виђати** (Стевановић и др. 1983 I: 75), глагол свршеног вида *облачѝти* (се) 'обући се' наводи се у одредници **облачѝти** (Стевановић и др. 1983 I: 545–546), глагол свршеног вида *пуштати* 'пустити' наводи се у одредници **пуштати** (Стевановић и др. 1983 II: 203] итд., па онда није изузетак ни што је глагол свршеног вида *чиња̋ти* 'почети' (анализирану потврду) навео у одредници **чињати**, **чиња̋м** несврш. *почиња-*

ти (Стевановић и др. 1983 II: 502). Да нијесу ни криви толико (цитирамо Његоша): идентификацију облика отежавају стварни хомографи (не и хомофони) (сврш.в.) *пѹштати* (или *пѹштати*) : (несврш.в.) *пѹштати*.

Вратимо се на Даничићеву одредницу (речнички чланак) *ЋИЊАТИ* (II/1: 37) како бисмо прокоментарисали и другу потврду из дјела Стефана Митрова Љубише: *Kad počne jedan, drugi čina sutra* (II/1: 37). Да ли је истог вида глагол у другој реченици као и глагол у првој? По свему судећи – јесте, али би могао бити и несвршеног вида, а све је то збуњивало наше лексикографе, све до нашег *Рјечника Луچه микрокозма*. А кад Љубиша каже да „и најгешћу српгorskome *činjati* стоји свакад мјесто *početi*” то значи да се то не односи на данас црногорско приморје. Сам Љубиша је слиједио свог пјесничког сабрата, и у погледу језика, а и у Приморју је разматрани глагол очито могао бити и свршеног вида.

1.6. За именицу *чиствац* и *чиствац* Даничић наводи потврђена значења, али издваја два фразеологизма, идиом *на чиствац извести што*, који и семантизује: „*zamršenu stvar raspraviti toliko da se zna što je i kako je*” (II/1: 44), и универб, који и објашњава: „*kad se hoće da kaže da tko bježi, reče se u šali: čistac! kao da je mjesto gdje je bio ostalo čisto od njega*” (II/1: 44). Наравно, лексикограф није употребио савремене називе фразеолошких жанрова. Међу примјерима који слиједе је израз *чиствац учинише* у значењу 'побјегоше'. Друга се два примјера семантизују 'бјежи', 'утече', и они се могу наводити у расправи да ли једна ријеч може бити фразеологизам.

1.7. Поставићемо, на крају овог одјељка, као проблем српска презимена.

Прокоментарисаћемо најприје један рјечнички чланак, његов почетак и крај: „*ЋИРОЊИĆ, m. prezime, XIII vijeka, u Dubrovniku <...> može biti da bi n trebalo čitati ĥ*” (II/1: 39). – Зашто овај облик Даничић није акцентовао, није јасно. Али је јасно, данас је јасно, да то није презиме него име по оцу, патроним, или (како је категорију терминологизовао Митар Пешикан) – очинство, с обзиром на то да се облици на *-ић* преносе на унуке тек од средине XV вијека (зачетак српских презимена као антропонимске категорије); други дио објашњења је важан (и тачан) – секвенца **ни** у антропониму *Ћипоњић* имала је вриједност [њи] с обзиром на то да није било посебне графеме за палаталну вриједност сонанта, још од старославенске епохе (у Дубровнику у то вријеме се користила ћирилица). Другим ријечима, лексикографска интерпретација је и у овом случају дијелом тачна, дијелом нетачна. Нетачна је зато што историја српских презимена није била утврђена.

Ни њему савремена презимена Даничић у свему тачно не објашњава. Показаћемо то на једном пару примјера (чији је међусобни однос: творбена база и изведеница): „*ЋИТАК, m. nadimak mjesto prezimena. u naše vrijeme u Srbiji*” (II/1: 47); „*ЋИТАКОВИĆ, m. prezime u naše vrijeme u Srbiji*” (II/1: 47). – У првом примјеру данас бисмо рекли да је *Ћитак* презиме (надимачког поријекла), а не надимак, а у другом примјеру је важно што Даничић не реконструише прозодијски лик којим се нагрђују изворни ликови (лик се шири аналогijом) – не пише **Читаковић*. Друга је ствар што Вуков ученик (а ни учитељ у почетку) није добро раздвајао два кратка акцента – овдје је ипак

краткоузлазни акценат *Чѹтак* и *Чѹтаковић*. Додуше, акценат краткосилазни могао би се остварити али уз обавезну дужину на наредном слогу; такву дужину Вук није признавао (у говору Тршића бројне дужине су се скратиле), а ни ученик није успио разубиједити учитеља у том погледу.

Да ли је облик *Чѹтлучанин* етник (или етноним) или једна од антропонимских категорија (презиме)? На то питање Даничић лапидарно одговара: „*čovjek iz sela Čitluka. govori se i mjesto prezimena*” (II/1: 49). – Одговор је тачан и нетачан. Док човјек живи у Читлуку, то му је етноним или етник (име становника мјеста), кад се одсели – облик може прерасти у презиме (коначно, кад се пренесе на генерацију потомака која није рођена у Читлуку).

За облик *Чирáковић* лексикограф каже: „*prezime po osi čiraku. i naše vrijeme*” (II/1: 89). – С обзиром на парадигму *чѹрáк*, ген. *чѹрáка* творбене базе, акценат презимена је аутентичан; наравно, има се у виду значење „*b) sluga*”.

Да се српска презимена почињу формирати тек у XV вијеку кад се у дубровачким споменицима писмености почињу користити два облика на *-ић* за исто лице, први пут смо указали у дискусији на V југословенској ономастичкој конференцији, која је отпочела 12. октобра 1983. у Мостару (Маројевић 1985: 245–246); Митар Пешикан је ту апсолутну хронологију подржао. У години послје одржане конференције а прије објављивања реферата и дискусије с ње о презименима сам писао у раду *Словенски антропоними* (Маројевић 1984), а сажето и у енциклопедијској одредници *Име и презиме* четири деценије потом (Маројевић 2022).

Толико о презименима, петогa свеска што се тиче.

2. СВЕЗАК 4. – Ретроспективно посматрано, послје првог свеска другог тома (загребачки пуританци, којима се душом и тијелом прикључио Ђуро, умјесто термина *там* употребљавају домаћу ријеч „дио”), слиједи четврти свезак првог тома; на њему ћемо показати покушаје етимолошке интерпретације неких лексичких јединица и осврнути се на интерпретацију израза *часни пост* и *часни пости*.

2.1. За именицу „*CĀR*” Даничић каже „*Od lat. Caesar, od čega je najprije bilo cěsař, pa ě oslabilo u љ, kojega je nestalo, a po tom i s našavši se iza c otpalo*” (Рјечник ЈАЗУ 1882 I/4 [даље: I/4]: 755 (графемом ě биљежи се вокал јат, ми ћемо га писати словом из чешке абецеде – ě)). – Каснија етимолошка компаративистика утврдила је да словенски назив није могао настати директно од латинског назива *Caesar*, него је образован од германског лика *Koisar* као посредника, па је дифтонг *oi* прешао у „јат” (ě), испред којегa је (другом палатализацијом) *k > c*. Ми смо опет објаснили мекоћу завршног сугласника основе – помен *prorprrium cěsařъ*^I, који је потом постао помен *appellativum*, није остао у облику **cěsař* него је творбено адаптиран као име од мила помоћу (хипокористичког) суфикса **јъ*^I, као (српско) *краљ*, (руско) *король*. Хомонимично *cěsařъ*^{II} 'царев' [види т. 2.2], дакле, није настало помоћу (посесивног) суфикса -**јъ*^{II}, него помоћу нултог суфикса (старог тематског вокала) -*b* < -**ōs*.

2.2. Ојконим „*CĀRIVRŌD*” (I/4: 759) Даничић наводи, али не објашњава његов постанак; то чини у одредници „*CĀRIGRĀD, m. značeñem je carski grad*.

prva je pola (cari-) nom. sing. masc. složeni od adj. car, pa ostaje bez promjene i u ostalijem padežima, a negda se i on mijenao” (I/4: 760). – Стварно је прва компонента окамењени беспредложни локатив (јд., м. р.) посесива *cařь*^{II}, хомонимичног са својом творбеном базом, именицом *cařь*^I. Локатив је, дакле, гласио *Cařigradě* ’у Царевом граду’ (не „у царском граду”; Цар је Константин, отуда је синоним *Константинопољ*). Погрешна етимологија условила је, једним дијелом, и погрешан акценат (треба: *Ца̀рибрѣд, Ца̀ригрѣд*), другим дијелом замјена квалитета акцента објашњава се несигурношћу лексикографа у разликовању кратких акцената.

2.3. У овај свезак *Рјечника* укључена су два топонима – као именице женског рода „СЕТИЊА” (I/4: 775) и средњег рода „СЕТИЊЕ” (I/4: 775).

За прву се наводе три значења: под 1. се упућује на именицу „СЕТИЊА”, која је опет представљена са три нијансе значења (*a.* у Далмацији ријека, *b.* земља око те ријеке, *c.* село на тој ријечи); под 2. се упућује на именицу „СЕТИЊЕ, *n. pleme u Crnoj Gori i u њему stolica kneževska*”, која се без икакве оградe илуструје и стихом „Побјегоше на врело Цетиње”; под 3. се каже: „*istijem imenom pod 2 naziva se u pjesmama i voda kod Žablaka, a to je Morača*”. У суштини, Даничић се држао Вукова објашњења из пјесме коју је овај насловио „Женидба Максима Црнојевића”.

Објашњење оба ова топонима дата су једанаест деценија касније, најприје у студији случаја „Од Цетиње воде до Ријеке Црнојевића” (Маројевић 1990: 67–70), а онда и у новинском чланку „Пресушила река, остало име: Како су од Цетиње воде и Цетиња врела настали Цетиње поље и Ријека Црнојевића” (Маројевић 1993).

2.4. У одредници „ČASTAN, čāsna, *adj.*” Даничић наводи потврде изрзаđ (ак.) *часни пост* и (ак.) *часне посте* (I/4: 909), али избјегава да придјев илуструје Његошевим стихом: *чaснѣ двѣје || по́стѣ | дѣ́ постѣте*, [ГВ 861] јер је њега требало претходно објаснити. Покушао је да га објасни Стефан Митров Љубиша везујући за њега слѣдећи коментар: *Četrdesnica i božićni post*. (Љубиша 2023 (1868): 255 (45), нап. 9), четрнаест година прије него што га је могао исправити лексикограф Ђуро Даничић. Покушавали су га објаснити и многи други, али смо га први ми и објаснили, 120 година пошто га је Даничић „прескочио” (тачније, 2001. год.).

3. СВЕЗАК 3. – У трећем свеску *Рјечника* ЈАЗУ настављена је обрада придјева *богат*, а није завршена обрада именице *бука*. Осврнућемо се на један топоним (стварно етнотопоним), на фонетске варијанте једног антропонима (патронима а не презимена) и на низ творбених синонима с истом мотивном именицом (од архаизма /ж.р./ *братња* до неологизма /ж.р./ *братова*).

3.1. Етнотопоним, који је примарно био у множини, јесу „BRATŌNOŽIĆI, Bratŏnožićâ, *m. pl. pleme u Crnoj Gori u Brdima. Od XVII vijeka, od rječnika samo u Vukovu. -nož- će biti promijenjeno -neg-; isporedi Bratoñeg. <...> u pjesmama i sing. Bratonožić*” (*Рјечник* ЈАЗУ 1880 I/3 [даље: I/3]: 606). Лексикографу Даничићу у помоћ је добро притекла његова грађа – мало даље а у истом ступцу наводи се творбена база етнотопонима, лично име „BRATŌNEG”.

Етнотопоним (истовремено име мјеста и име становника који то мјесто насељавају) *Бјелопавлићи* јесте *plurale tantum*, док је *Братоножић* *singulare tantum*: Црне Горе и Бјелопавлића, / ломна Куча и Братоножића, [ПЦИ 165–166]; Гору Црну и Бјелопавлиће, [ПЦИ 292]; ломну Кучу и Братоножићу [ПЦИ 300]. Ова два имена реконструирамо с једним акцентом, али су она, као двотематска, имала првобитно два акцента – побочни и метрички на првој, главни и метрички на другој компоненти (*ак.* и Бјѣло|пављиће, *ген.* и Брѣто|нѣжића), па би спадали у групу у којој се остварује опкорачење међу такне границе, истакли смо у студији о критичком издању пјесме (Маројевић 2019: 245).

Сад бисмо нешто додали. Сингуларни облици из пјесме коју смо на словили *Просидба Црнојевић Ива* умјесто Вуковог наслова регуларни су примјери употребе једине у значењу множине. А множина овдје разматраног примјера, *Братоњежићи*, имала је значење племенског имена, а не презимена (унутар племена *Братоњежићима* су се могли звати, у то вријеме, само Братоњегови синови).

3.2. Изворни лик антропонима, из епохе послје губљења полугласника, од које и треба заснивати историју српског као посебног словенског језика, јесте *Братослављић* (ми га, и његове фонетске варијанте, из техничких разлога, наводимо ћирилицом, тим прије што их Даничић не акцентује). За лик **Братосаљић** лексикограф каже да је то „*prezime po ocu Bratoslavu. XV vijeka*”, за **Братослаљић** „*prezime po ocu Bratoslavu. XIV vijeka*”, за **Братославић** „*prezime. XIV vijeka*” (I/3: 606); за ову последњу варијанту каже: али ће то бити каква год погрешка, јер је исти човјек на другом мјесту записан презименом **Братослаљић**. – Ово су фонетске варијанте једног те истог патронима (а не презимена), и све су регуларне (сви ови типови упрошћавања сугласничких група потврђени су у староруском језику). Требало је, дакле, све потврде сабрати у једној одредници *BRATOSLAVLIĆ*.

3.3. Основну варијанту посесива од апелатива *брат* Даничић је сматрао лик *братов* (I/3: 607), а на њу се упућује, узајамно, са одредница *братин*, *братњи* и *братњев* те једносмјерно са одредница *братовљи* и *братовљев*. Примарни облик био је *братњи* < b(r)atrъњъ, и на њега је требало упућивати.

4. СВЕЗАК 2. – Наставио је рад на Рјечнику Ђуро Даничић од другог дијела одреднице *ВЕШЕДА* обрадивши наредних 240 страна другог тома. Ми ћемо се задржати на једном прилошко-придјевском пару и на једном антропониму.

4.1. Прилог је „*BLĀGOSNO, adv. vidi kod blagostan*” (Рјечник ЈАЗУ 1880 I/2 [даље: I/2]: 416), а придјев „*BLĀGOSTAN, blāgosna adj.*” (I/2: 418). У чему је „загвоздка”?

Једина потврда прилога, и то лексикографска, садржи сугласничку групу **-стн-**, а ту неупрошћену групу имају и обје новије потврде придјева (у њима се чува директна веза с творбеном базом). У лексикографском поступку Даничићевом огледа се тежња ка регламентацији на уштрб аутентичности грађе; о томе је писао Радосав Бошковић поредећи Вука и Даничића.

4.2. Упрошћена гласовна група потврђена је граfiјски у придјевској одредници (I/2: 41) у примјеру гдје се говори о птицама, а у њему је творбена веза с именицом замагљена. Српски писац који је рођен и умро у Дубровнику (живио је од 1482. до 1576) био је под утицајем хрватске (=чакавске) писане традиције у појединостима, али је писао на свом матерњем, српском језику. Њега Даничић потписује: М. Vetranić.

Патроним пишчев који вјероватно још није био прерастао у презиме Даничић није добро прочитао – Мавро (рођен као Никола) био је *Ветрањић* (с посесивним суфиксом *-j у морфемској структури) или *Ветрановић* (с посесивним суфиксом -ов у морфемској структури). До краја XV вијека чувао се посесивни суфикс *-j, а онда га, брзо и генерално, замјењује суфикс -ов. Тиме се објашњавају варијанте друге компоненте Николиног антропонима.

5. СВЕЗАК 1. – Ђуро Даничић је отпочео рад на историјском рјечнику српскога језика, прикључивши му и хрватски (чакавски), везником (и рјечцом) Ђ, а први свезак се завршава 240. страном, у сред одреднице ВЕСЈЕДА. Из те прве публикације, не рачунајући **Ogled** који је изашао двије године раније, задржаћемо се на два примјера који се тичу растављеног и састављеног писања ријечј у контакту.

5.1. Као и код упитно-односких замјеница [види т. 1.3], Даничић не ставља прозодијске знаке на синтагматску везу **a ono** (Рјечник ЈАЗУ 1880 I/1 [даље: I/1]: 22) па ни овдје читалац не зна да ли је то показна (*òno*) или лична замјеница (*òno*); овдје је свакако лична. И ту лексикограф наводи примјере у којима је прво *o* у замјеници редуковано, с формулацијом „*iza a okrñeno ono*”, а компоненте пише растављено, али с апострофом на мјесту гдје је вокал редукован. Међу примјерима су и два стиха из *Горског вијенца*: Nema toga ko s' ne боји чега, да ничега, а 'no svoga hlada. Р. Petrović, вијен. 59.

Ми ћемо та два прва стиха из реплике коју изговара ВЉВОДА ДРАШКО [пòповић] навести у формату нашег акценатског издања:

Нѐмā *ĩđgā* || кò с' не бòјĩ | чѐга,
òđ нїчега – || à 'но свòга | хлāда.
[ГВ 1503–1504].

Као што читалац види, ми реконструирамо хетеровокалски дифтонг као обавезну фонетску вриједност. Можда је овдје апострофом на такву прозодијску вриједност и указао Ђуро Даничић за разлику од категорија из т. 1.3. Можда...

5.2. У монографији „Текстологија Горског вијенца”, која прати наше критичко издање спјева, историју питања о изразима типа *аманат* [т]и закључили смо констатацијом: „Приређивачи Горског вијенца и лексикографи нису запазили да је правилно рашчлањивање израза дао Ђуро Даничић – у оквиру одреднице АМАНАТ он даје не само израз *amanat mi* из Горског вијенца него и стихове: *Đe ga kupi aga? amanat ti!; A bješe li kakav? amanat ti!* [Rječnik JAZU 1880–1882 I: 78]” (Маројевић 2005: 857–859).

Завршићемо ову тачку, овај одјељак и чланак у цјелини, умјесто поглављем ИСХОДИШТЕ, са двије-три опаске.

1° Даничићеву реконструкцију израза *аманат ти*, из 1880. године (I/1: 78), нису прихватили приређивачи *Горског вијенца* следећих 125 година. Први је то могао учинити његов презимењак (а не брат) Ђорђе Поповић-Даничар, (вјероватни) приређивач издања браће Јовановића, крајем наредне, 1881. године. Навешћемо потврде из нашег основног издања и издања браће Јовановића, испоредбе ради:

Ђе га купи ага, амана[т] ти? [ГВ 1031]; Ђе га купи ага, аманати? (Јовановићи 1881а: 45)
Не питај га, амана[т] ти, за такве ствари док се није што изблеја! [ГВ –1308]; Не питај га, аманати, за такве ствари, док се није што изблеја'. (Јовановићи 1881а: 61)

А бјеше ли какав, амана[т] ти? [ГВ 1625]; А бјеше ли какав, аманати? (Јовановићи 1881б: 69)

Амана[т] ти, ђе научи такō – [ГВ 2064]; Аманати, ђе научи тако? (Јовановићи 1881б: 90)

Амана[т] ти, не наједи се: [ГВ 2080]; Аманати, не наједи се! (Јовановићи 1881б: 91)
йсприча' ни штогод, амана[т] ти, [ГВ 2542]; Исприча ни штогод, аманати! (Јовановићи 1881б: 98)

Ђе си био данас, амана[т] ти, [ГВ 2524]; Ђе си био данас, аманати, (Јовановићи 1881б: 109)

Као што видимо, презимењак је досљедно понављао фонетско писање првог издања, које је приредио Милорад Медаковић.

2° Даничић не илуструје, ни одредницу АМАНАТ (I/1: 78) ни одредницу АМАНЕТ (I/1: 79), с два примјера из *Шћепана Мало*: У разлог се мало, аманат ти – / ја у врећи мачку не купујем: [ШМ 45–46]; Причај Смџо, аманат ти бѡж'јй, / свашто прѡво – једнако ти бива: [ШМ 684–685]. У тим примјерима Андрија Стојковић примјењује растављено писање и васпоставља [т] које је у рукопису вјероватно било изостало, али је у трећем слогу оба пута Његошево а прочитао као „е”; ми смо то исправили.

У одредници АМАНАТ (I/1: 78), међу три примјера испред којих стоји оцјена: „*bez a pred t, kao da bi u nom. bilo samo umetnuto*”, Даничић наводи примјер из *Шћепана Мало*: Rad amanta doša' sam božjega. Р. Petrović, šćер. 152. Ми ћемо у формату основног издања додати и наредни стих: рад аманта доша сам бѡж'јѣга – / више с' бојим Бога нѡ йкѡга! [ШМ 3269–3270].

3° У одредници АМАНЕТ (I/1: 79) Даничић именицу не илуструје ни стиховима:

Велико је моје послѡније,
царска ријеч – аманет највиши,
драгоцјеност највиша на зѣмљи –
р'јѣч је царска царства рѣли[кв]ија!
[ШМ 2621–2624].

У посљедњем стиху синтактичког периода била је крупна штампарска грешка првог издања – умјесто именице *реликвија* стоји „религија”, коју смо тек ми исправили у својим издањима.

О чему говоре овај и горњи примјери? Ђуро Даничић је избјегавао да наводи потврде из новије литературе које нису били сигурне, тј. које су изискивале текстолошку реконструкцију.

Извори

- Рјечник ЈАЗУ 1880 I/1:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Обрађује Ђ. Даничић. Dio I. Svezak 1. U Zagrebu, 1881 [1880]. S. 1–240. Reprint 1981.
- Рјечник ЈАЗУ 1881 I/2:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Обрађује Ђ. Даничић. Dio I. Svezak 2. U Zagrebu, 1881. S. 241–480. Reprint 1981.
- Рјечник ЈАЗУ 1881 I/3:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Обрађује Ђ. Даничић. Dio I. Svezak 3. U Zagrebu, 1881. S. 481–720.
- Рјечник ЈАЗУ 1882 I/4:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Обрађује Ђ. Даничић. Dio I. Svezak 4. U Zagrebu, 1882. S. 721–960 + 2 lista.
- Рјечник ЈАЗУ 1884 II/1:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Обрадили Ђ. Даничић, М. Ваљавец, Р. Будмани. Dio II. Svezak 5 (1). U Zagrebu, 1884. S. 1–240. Reprint 1981.

ЛИТЕРАТУРА

- ГВ:** Петар II Петровић-Његош, *Горски вијенац*. [У: Маројевић 2005: 35–222 (критичко издање); Маројевић 2021: 201–324 (основно издање); акценатско издање је у рукопису].
- Ђукић 1941:** П. П. Његош, *Горски вијенац*. Предговор и коментар Т[рифуна] Ђукића, Београд: Издавачко и прометно а. д. Југоисток.
- Јовановићи 1881а:** *Горски вијенац*. Историјско збитије при почетку XVIII. вијека. Сачинио Петар Петровић Његуш владика црногорски. Панчево: Наклада књижаре браће Јовановића, [1881], 1–64. (Народна библиотека браће Јовановића. Горски вијенац. I. Свеска 25).
- Јовановићи 1881б:** [*Горски вијенац*. Историјско збитије при почетку XVIII. вијека. Сачинио Петар Петровић Његуш владика црногорски. Панчево: Наклада књижаре браће Јовановића, 1881], 65–122 + 6 (*Тумачења некојих ријечи*). (Народна библиотека браће Јовановића. Горски вијенац. II. Свеска 27).
- Љубиша 2023:** Стефан Митров Љубиша, *Коментарисано издање Горског вијенца Петра II Петровића-Његоша*. Приредио и предговор написао Радмило Маројевић, Будва: ЈУ Народна библиотека Будве – Подгорица: Ободско слово – Београд: Штампар Макарије, 2023, 201–351 (*Gorski vijenac*. Historički dogagaj pri svršetku sedamnaestog vijeka. Sačinio Petar Petrović Njeguš vladika crnogorski. Prenio s ćirilice na latinicu s tumačenjem S. Ljubiša. Izdala o svom trošku Matica Dalmatinska. U Zadru: Tiskom Narodnoga Lista. 1868. [Репринт приредио Радмило Маројевић]). (Сабрана дјела Стефана Митрова Љубише, књ. 6).

- Маројевић 1984:** Радмило Маројевић, Словенски антропоними, *Ономатолошки прилози*, Београд, V, 183–195.
- Маројевић 1985:** Zbornik referata i materijala V jugoslovenske onomastičke konferencije [12–15. X 1983]. Sarajevo, 1985: [*O tvorbenoj strukturi praslovenskih patronima. Napomene uz referate A. Superanske i A. Peca*] / Radmilo Marojević. – Стр. 41–42; *Фолклорна ономастика у дијакронији и проблеми њеног лингвистичког испитивања* / Radmilo Marojević. – Стр. 81–86; [*Završna reč u diskusiji o referatu o problemima lingvističkog ispitivanja folklorne onomastike u dijahroniji*] / Radmilo Marojević. – Стр. 107; [*O formiranju srpskih prezimena. Napomene uz referate M. Grković i J. Vončine*] / Radmilo Marojević. – Стр. 245–246; [*O antroponimu Molibogъ*] / Radmilo Marojević. – Стр. 298–299.
- Маројевић 1990:** Радмило Маројевић, Из ономастичке историје. 2. Од Цетиње воде до Ријеке Црнојевића, *Ономатолошки прилози*, Београд, XI, 67–70.
- Маројевић 1993:** Радмило Маројевић, Пресушила река, остало име: Како су од Цетиње воде и Цетиња врела настали Цетиње поље и Ријека Црнојевића, *Политика*, Београд, 5. септембар 1993, 12. (Слово о језику).
- Маројевић 2005:** Петар II Петровић-Његош, *Горски вијенац*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић, Подгорица: ЦИД.
- Маројевић 2008:** Радмило Маројевић, Пјеснички језик Његошев. II (Перфективни глаголи с имперфективним ликом), *Научни састанак слависта у Вукове дане* (Београд, 12–15. IX 2007), 37/1, 179–198.
- Маројевић 2019:** Радмило Маројевић, Народна пјесма „Женидба Максима Црнојевића”: пјесничка и културолошка реконструкција, *Зетски господари Црнојевићи и везири Бушатлије (XIV вијек – 1830. г.): Зборник радова са научног скупа одржаног на Цетињу и у Подгорици 6. и 7. октобра 2017. године*. Цетиње: Митрополија црногорско-приморска – Светигора, 238–275.
- Маројевић 2020а:** Петар II Петровић-Његош, *Шћепан Мали*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић, Подгорица: ЦИД – Цетиње: Народни музеј Црне Горе.
- Маројевић 2020б:** Радмило Маројевић, Специфични типови глаголских ријечи (на грађи Његошевог *Шћепана Малог*), *Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини*, Косовска Митровица, L (2), 3–21.
- Маројевић 2021:** Петар II Петровић-Његош, *Луча микрокозма. Горски вијенац. Шћепан Мали. Ноћ скупља вијека*. Основно издање. Ортографија и ортоепија. Редакција и коментар Радмило Маројевић, Подгорица: ЦИД.
- Маројевић 2022:** Радмило Маројевић, Име и презиме, *Енциклопедија Републике Српске*, Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске, 4: 3–J, 274–276.

- Маројевић 2024:** Радмило Маројевић, Његош и Љубиша – лексичке и фразеолошке паралеле. (Фрагмент: *Шћепан Мали*, 1), *Стефан Митров Љубиша: два вијека од рођења (1822–1878)*. Зборник радова са симпозијума одржаног у Будви и Петровцу 25. и 26. фебруара 2023. године. Будва: ЈУ Музеји и галерије Будве, Спомен дом „Стефан Митров Љубиша”, 175–205.
- Миловановић/Калезић 1994:** Петар Петровић Његош, *Горски вијенац*. [Приредио Крсто Миловановић. Коментарисао Димитрије Калезић], Никшић: Унирекс – Београд: Народно дело, [1994].
- Решетар 1890:** *Горски вијенац* владике црногорскога Петра Петровића Његоша. Увод и коментар написао Милан Решетар. У Загребу: Штампала „Дионичка тискара”.
- Стевановић 1976:** Михаило Стевановић, *Језичка тумачења у коментарима Његошева Горског вијенца*, Београд: Српска академија наука и уметности.
- Стевановић 1990:** Михаило Стевановић, *О језику Горског вијенца*, Београд: Српска академија наука и уметности, Научна књига.
- Стевановић и др. 1983 I:** *Речник језика Петра II Петровића Његоша*. [На корицама: *Речник Његошева језика*] / Израдили Михаило Стевановић и сарадници Милица Вујанић, Милан Одавић и Милосав Тешић. Уредник Михаило Стевановић. Књ. I: А–О, Београд: Српска књижевна задруга и др.
- Стевановић и др. 1983 II:** *Речник језика Петра II Петровића Његоша*. [На корицама: *Речник Његошева језика*] / Израдили Михаило Стевановић и сарадници Милица Вујанић, Милан Одавић и Милосав Тешић. Уредник Михаило Стевановић. Књ. II: П–Ш, Београд: Српска књижевна задруга и др.
- ШМ:** Петар II Петровић-Његош, *Шћепан Мали*. [У: Маројевић 2020а: 227–486 (критичко издање), 1011–1153 (акценатско издање); Маројевић 2021: 347–533 (основно издање)].

Радмило Н. Мароевич

НА ПОЛЯХ ПЕРВЫХ ВЫПУСКОВ СЛОВАРЯ ЮАНИ (Джуро Даничич – лексикограф)

Резюме

В настоящей работе рассматриваются лексические и фразеологические единицы, представленные в «Словаре хорватского или сербского языка» ЮАНИ (Югославянской академии наук и искусств) Джуро Даничича и его последователей.

Среди рассмотренных вопросов следующие: а) толкование Даничичем производных антропонимических категорий, прежде всего вопрос о том, как сербский филолог различает фамилии и категории, модификацией которых они возникали (отчества, прозвища, этнонимы); 2) толкование Даничичем славянской категории вида глагола в аспекте выделения архаичных имперфективных глаголов в перфективном значении (глагол *чињати* в значении 'начать' и др.); 3) учение о тавовокалических и гетеровокалических дифтонгах в аспекте фонетики и фонологии; 4) учение о частях речи, парадигмах и фразеологических жанрах. Всё это – на ма-

териале первого тома «Словаря хорватского или сербского языка» Джуро Даничича, а также первой части первого выпуска второго тома, словарные статьи которой при жизни сербский филолог успел составить.

Ключевые слова: имперфективные глаголы в перфективном значении, антропонимические категории, фонетические дифтонги, фразеологические жанры.